

ARGUMENT

Lucrarea de față încearcă să demonstreze că structura socială aflată în fruntea Țării Românești, cu trăsături cavalierești și senioriale, în secolele XIV–XV, s-a modificat treptat, în cursul secolului al XVI-lea, dând naștere, la sfârșitul acestuia, unei nobilimi cu însușiri definitorii unei aristocrații. Ea a reprezentat elita politică a Țării Românești, care deși era “*înălțată în ranguri după principiul devotamentului personal (sau al familiei) față de domnie*”, nu era nouă, “*prin originea ei socială, ci prin natura puterii ei*”¹. Pe toată durata studiată, de la începutul secolului al XVI-lea și până la mijlocul celui de al XVII-lea, atitudinea acesteia a fost de multe ori duplicitară, alteori criptică, și este cu atât mai greu de înțeles cu cât tabloul epocii respective poate fi reconstituit numai parțial, pe baza documentelor interne rămase, în covârșitoarea lor majoritate, acte de vânzare-cumpărare, câtorva cronică păstrate, partizane, scrise abia în secolul al XVII-lea, iar documentele externe se referă, de cele mai multe ori, la boierime în general.

Evoluția Țării Românești, la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, sub aspect economic, politic și militar, a fost în mare măsură determinată și de tendința celor doi vecini ai săi, Regatul maghiar și Imperiul otoman, de a și-o subordona. Dacă până la începutul secolului al XVI-lea domniile munteni puteau să recunoască suzeranitatea maghiară, mai ales pentru posesiunile lor de peste munți, iar țara să primească statutul de *'ahd* de la Poartă, după 1526, prin înfrângerea Regatului maghiar la Mohács, echilibrul s-a rupt în favoarea Imperiului otoman, devenit singurul vecin puternic al Țării Românești, rămas să se confrunte pe plan european cu Imperiul romano-german.

Sub aceste auspicii, elita politică a Țării Românești a oscilat între acceptarea suzeranității otomane și încercări de alianță cu habsburgii, între

¹ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările române în secolele XVI-XVIII*, București, EAR, 1983, p. 110.

activitățile comerciale cu Poarta și obligațiile față de lumea creștină, între acceptarea domniei autoritare și propria ei conducere, la care s-au adăugat problema imigrației sârbă, asimilată la începutul secolului al XVI-lea și cea levantină venită, începând de la mijlocul aceluiași secol.

Transformările pe care le-a cunoscut boierimea ca structură socială, economică și politică, prin trecerea de la condiția cavaleriească și seniorială la cea de nobilime și apoi de aristocrație² în parte din cazuri sau, la pauperizare gravă în alte cazuri, nu au atras prea mult pe istoricii medievaliști³. Caracterul complicat al cercetării a fost sporit în mare măsură de lipsa unui corpus de documente, iar atunci când acesta a început să apară, prezenta destule lacune. Și totuși, dacă a existat interes pentru acest subiect în prima jumătate a secolului al XX-lea, în a doua jumătate subiectul a fost eludat; cercetătorii s-au aplecat preponderent asupra instituției boierești, prezentată ca o clasă opresivă și au fost ignorate aspecte referitoare la structura, la devenirea ei, la transformările survenite de-a lungul evoluției sale și la rolul ei politic.

Discutarea problemelor ridicate de cele câteva studii referitoare la boierime am făcut-o în textul lucrării, în funcție de problemele pe care le-au ridicat acestea, dar prezentarea tuturor lucrărilor de specialitate care au atins subiectul fără să aducă noutăți ar fi fastidioasă și inutilă pentru că nu văd rostul reiterării cercetărilor unui secol. Lucrările de referință pe care le-am folosit în acest material și care au căutat la timpul lor să definească și să explice boierimea Țării Românești s-au aplecat asupra apariției clasei

² Definiția de structură cu caractere senioriale se referă la structura socială de tip cavaleresc, subordonată unui senior, prin jurământ de vasalitate, datoare cu ajutor militar și sfat seniorului, pentru care primește în posesie o feudă lucrată de țărani dependenți. Termenul de nobilime se referă la membrii structurii sociale care sunt proprietarii unor moșii lucrate tot de țărani dependenți, au cel puțin trei ascendenți cu statut social privilegiat, dar care nu depun nici o altă activitate în afară de participarea la război și probleme de conducere a țării. Respectiv, ei nu se ocupă cu comerțul și activități financiare cum se întâmplă în cazul aristocrației. Aristocrația reprezintă acea structură socială care are proprietăți funciare lucrate tot cu mână de lucru servilă, participă la conducerea țării și acțiuni administrative, dar efectuează și operațiuni financiare sau comerciale. Ascendența nobiliară a aristocrației nu mai era o condiție la apartenența ei de clasă, deși în Țara Românească cei mai mulți boieri care îndeplineau criteriile aristocratice aveau și o ascendență nobiliară.

³ Bibliografia problemei a fost anexată lucrării.

boierești, adică asupra formării ei, și foarte puțin asupra modificărilor structurii sale interne pe parcursul secolelor, mai ales de la mijlocul secolului al XV-lea până la mijlocul celui de al XVII-lea, și redefinirea ei prin reformele lui Mavrocordat.

Primul care s-a dedicat subiectului pe care am căutat să-l lămuresc în această lucrare a fost Constantin Giurescu în capitolul referitor la boieri din volumul său de *Studii de istorie socială*, lucrare apărută postum sub îngrijirea fiului său, C. C. Giurescu, în 1920, reeditată în 1943, apoi în 1993. C. Giurescu a definit boierimea numai prin prisma concluziilor pe care le-a tras din cercetarea unuia dintre aspectele juridice referitoare la acte de vânzări și hotărniciri funciare. Pe baza acestor concluzii a extins definiția de boier la întreaga pătură a proprietarilor de pământ în tot cursul evului mediu. Dacă argumentele lui se verifică parțial, numai până spre mijlocul secolului al XVI-lea, când titlul de boier îl mai păstrau și cei care-l avuseseră la începutul secolului, ele nu cuprind, însă, întreaga problemă a proprietarilor funciari, mai ales pentru că nu surprind, între altele, și sistemul exploatării pământului.

Unul dintre cele mai importante argumente pe care se sprijinea exegeza lui C. Giurescu s-a referit la faptul că în documente toți megieșii, indiferent de întinderea proprietății deținute, sunt numiți boieri⁴. Dar, în aceste documente ei apăreau în calitatea juridică de martori, pentru rezolvarea diverselor litigii funciare, și în această calitate erau aleși în funcție de rangul solicitantului⁵. Fundamental este faptul că în cazul special al jurătorilor, micii

⁴ Trebuie modificată data cea mai veche prezentată de C. Giurescu referitoare la megieși de la 1571 la 1514 decembrie 14 când într-un document emis la curtea lui Neagoe Basarab Mănăstirii Vișina apar 12 megieși, boieri, conduși de un ispravnic, care era un mare boier și care trebuia să îndrume desfășurarea acțiunii stabilite de domn (DRH, B, II, p. 266).

⁵ De exemplu, în 1586, jupanița Stoica din Tomeni, soția lui Stroe vornic, își pune martori boierii care trebuiau să-i hotărnicască moșia de cea a fiului ei, între care erau Ivan mare logofăt din Ruda, Sârbu portar, Drăgoi portar din Tutănești, Radoslav din Stoborăști și alții, (DIR, B, XVI, V, p.268–269) Pentru departajarea proprietăților boierilor craiovești de cele ale lui Neagoe Basarab, Mihnea al II-lea a ales în ianuarie 1590 12 boieri conduși de același Ivan mare logofăt din Ruda, apoi Datco clucer, Pârvul postelnic din Bârsești, Dumitru sluger din Plata, Stan pârcălab din Bârza, Preda logofăt din Dragomireșt, Cazan vornic și alții, (DIR, B, XVI, V, p.429), iar în 7 mai 1608, Radu Șerban a ales 6 boieri martori pentru un litigiu al Mănăstirii Mărgineni cu Mișu portar: jupan

proprietari de pământ, mai exact țărani liberi, exercitau un privilegiu nobiliar care le era transmis. Astfel, în Țara Românească, pe baza comunității unui privilegiu boieresc, moșnenii primeau un drept boieresc, și numai cu acest prilej și numai în acest caz purtau și ei numele de boier⁶.

În perspectiva mărturiilor documentare pe care le avem astăzi, devine de neînțeles afirmația autorului conform căreia *“la noi n-a existat o proprietate nobiliară deosebită de cea de rând. De întinderea ori proveniența moșiei n-au fost legate niciodată privilegiu. Am avut un singur fel de proprietate ori care ar fi fost stăpânul ei”*⁷. Or, proprietatea boierească de la începutul secolului al XVI-lea nu numai că era substanțial mai întinsă față de cea țărănească dar era lucrată cu mână de lucru servilă, în timp ce mica proprietate era cultivată numai de proprietarul sau proprietarii ei. Modul de exploatare al proprietății determina deosebirea boierului de cneaz sau de moșnean și de aici poziția posesorului de pământ față de domnie și treburile statului. Marea proprietate beneficia de imunități, reduceri sau scutiri de dări, indiferent pentru ce-i fuseseră acordate. Nu cunosc nici un document referitor la scutiri de obligații pentru satele de țărani liberi care să nu fi fost compensate de munci speciale pe care le făceau pentru domnie sau pentru mănăstiri.

De la începutul secolului al XVI-lea până la mijlocul celui de al XVII-lea boierimea a făcut un efort continuu pentru a-și spori proprietățile, iar dacă la mijlocul secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, parte din marile proprietăți au fost redistribuite, după 1568, când s-a revenit în mare măsură la situația anterioară, direcția a fost una singură, creșterea domeniului boieresc, mai ales pentru cei care dispuneau de bani, și aceștia au fost în primul rând boierii dregători. Astfel că dimensiunea

Vintilă clucer al doilea, Drăghici vornic din Cornățeni, Zaharia vornic al doilea Crăceanu, Voicilă logofăt și Nan comis, (DIR, B, XVII, I, p.305) Exemplele s-ar putea înmulți, în timp ce pentru moșneni și cnezi martorii au funcții mărunte sau, de cele mai multe ori, lipsiți de dregătorii.

⁶ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești, Studii de istorie economică și socială*, <București>, Editura Univers, 1947, p. 39.

⁷ C. Giurescu, *Studii de istorie socială, Despre boieri*, Ediția a II-a revăzută și îngrijită de C.C. Giurescu, București, Editura Univers, 1943, p. 252.

stăpânirii funciare și modul cultivării ei diferenția pe boier de cneaz și moșnean.

Concluziile lui C. Giurescu formulate la începutul secolului, pe baza unei euristici deficitare, au fost reluate de I. C. Filitti cu unele argumente suplimentare. I. C. Filitti a adus unele precizări la concluziile lui C. Giurescu afirmând, printre altele, că Țara Românească nu a avut o boierime de sânge, comparativ cu cea central și vest europeană, care putea să demonstreze că descindea din cel puțin doi antecesorii purtători de sabie, cu titlu de noblețe, căsătorită numai în cercul social căreia îi aparținea⁸. Sub acest ultim aspect, al căsătoriei, el a studiat cel puțin o mare familie boierească, pe cea a Craioveștilor, a cărei genealogie a întocmit-o și a demonstrat prin acest arbore genealogic că membrii ei s-au înrudit numai cu marile familii boierești, conservându-și apartenența socială. Prin genealogiile pe care le-am adăugat lucrării am încercat să demonstrez că familiile boierești, mai ales cele mari, își alegeau cu grijă înrudirile.

În lucrările sale, P. P. Panaitescu a studiat originea și formarea boierimii ca structură socială, fiind cel care a căutat să demonstreze existența dublei origini a mării boierimii, cea veche, existentă pe teritoriul țării înainte de constituirea statului și cea care s-a legitimat ulterior, prin hrisoave de danie, o boierime de *arme și sfat*, cea a cărei existență nu o (re)cunoaște I. C. Filitti. P. P. Panaitescu a făcut o analiză referitoare la crearea clasei sociale a boierimii, înainte de crearea statului, imediat după formarea acestuia, în timpul lui Mircea cel Bătrân, și la sfârșitul secolului al XVI-lea, în timpul lui Mihai Viteazul. El a enunțat primul schimbarea survenită în sânul boierimii, care în secolul al XVI-lea se afla într-o epocă "*aristocratică, spre deosebire*

⁸ În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, referindu-se la nobili din Țara Românească care se refugiaseră în Transilvania din cauză că se opuseseră politiciii lui Basarab I, se vorbește despre "*Karapeh, Stanizlai, Negwe, Wlanijk, Nicolai et Ladislai, filiorum Ladislai, filii Zarn...*" (DRH, D, I, p.70) sau despre "*Stoykan filius Dragmerii filii Voyna de Loysta, ...Woyk filius Rasuzlu et Selibor familiaris Laykonis Voyvode*" (DRH, D, I, p.107), personaje la care a fost menționat cel puțin unul sau mai mulți ascendenți. De altfel, și la genealogiile pe care le-am adăugat la sfârșitul lucrării am căutat să găsim ascendența încă din secolul al XV-lea.

de cea precedentă, *voievodală*⁹, când structura conducătoare a țării era similară celei din Regatul ungar. P. P. Panaitescu a demonstrat că au existat două etape pe care le-a parcurs boierimea Țării Românești, cea până la sfârșitul secolului al XV-lea, voievodală, și cea din secolul al XVI-lea, aristocratică. Pentru el termenul voievod reprezenta conducătorul politic și nu conducătorul militar, iar din textul său nu reiese destul de clar când poate fi marcat începutul perioadei de asumare a ambelor autorități, înainte sau după cele mai vechi informații documentare referitoare la existența statului.

Gheorghe Brătianu a cercetat o instituție în care marea boierime ar fi jucat rolul cel mai important, *Adunarea Stărilor*, și foarte puțin modificările pe care aceasta le-a suferit de-a lungul secolelor. El a operat cu boierimea ca o clasă omogenă, cu aceeași structură din secolul al XIV-lea până în sec. al XVIII-lea, ca și cum ar fi rămas imuabilă¹⁰. Chiar și punctul său de vedere referitor la participarea mării boierimi la o adunare de stări a revenit în discuție, fiind contestat de unii cercetători¹¹.

Am selectat din lucrările lui Ștefan Andreescu punctele de vedere referitoare la situația politică a Țării Românești în secolele XVI – XVII, cu informațiile necesare referitoare la transformările prin care a trecut și evenimentele la care a participat marea boierime în această perioadă. După Dan Plesia, el a fost cel care a tratat *marea boierime* ca pe un corp distinct de restul boierimii, deși nu a formulat-o explicit. La acestea se adaugă studiile sale genealogice, ale lui Dan Plesia, precum și cele rezultate din colaborarea celor doi, pe care le-am folosit complet sau parțial și la care am mai adăugat câteva genealogii întocmite de mine.

⁹ P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 68–69.

¹⁰ Gh. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele române*, Évry, Compagnie Française d'Impression, 1977.

¹¹ Cristina Codarcea, *Le caractere de l'Etat Valaque, quelques considerations*, în *Pouvoirs et mentalites*, București, Edition Babel, 1999, p. 86–87.

Am consultat articolul lui D. Ciurea referitor la subiectul pe care l-am studiat¹². Din păcate nu am putut să folosesc acest material întrucât analizează, în cea mai mare parte a lucrării sale, cercetările anterioare referitoare la acest subiect, ceea ce făcuse și C. Giurescu cu mai bine de jumătate de secol înainte, și apoi narează acțiunile politice ale boierimi din secolele XIV – XVIII. Autorul se mulțumește să grupeze boierimea Moldovei în pani, boieri și slugi fără să studieze fiecare dintre aceste categorii, iar cea mai mare parte a documentelor care au stat la baza lucrării datează din secolele XIV –XV și din secolul al XVII-lea, foarte puțin cele din secolul al XVI-lea. Am fost, astfel, lipsită de date referitoare la modificările structurale ale mării boierimi din Moldova în perioada care mă interesa.

Importantă a fost provocarea lui Ștefan Gorovei privind o reiterare a cercetării boierimii, pe care o definește ca *“aceea clasă socială care în tot cursul Evului Mediu a deținut, la noi, locul cel mai important între structurile puterii. ...aceea stare socială definibilă prin stăpânirea liberă a unei întinderi de pământ, în virtutea și în baza unui document de întărire emis de domnie (document numit, uneori, <<talpa moșiei>>)”*¹³.

Apropierea boierimii din Țara Românească de nobilimea Transilvaniei, determinată de relația de vasalitate a domnului Țării Românești față de regele Ungariei și de folosirea regiunii de dincolo de munți ca adăpost pentru boierimea nemulțumită, pentru care regimul politic de la nord de Carpați a constituit un model de guvernare, m-au obligat să mă refer și la unele aspecte referitoare la nobilimea din această provincie. Asemănarea dintre boierimea din Țara Românească cu nobilimea din Transilvania o constituie dispunerea ei orizontală, nu piramidală, adică subordonarea întregului corp nobiliar direct principelui. Și dacă a existat o încercare de aplicare a regimului politic al nobilimii ardeleni în Țara Românească la

¹² D. Ciurea, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV–XVIII*, în AIIA, XVII, 1980, p. 159–228.

¹³ Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri, (Moldova, secolele XV–XVII)*, în Arh. Genealogică, I (VI), 1994, vol. 1–2, p. 87.

sfârșitul secolului al XVI-lea, aceasta s-a izbit de autoritatea domniei, de tradiția locală și de profilul moral al unor membrii ai marii boierimi.

Am cercetat și am făcut o comparație între boierimea din Țara Românească și nobilimea occidentală dar, deși au avut o origine și evoluție similară până la mijlocul secolului al XV-lea, cea din urmă s-a schimbat mult mai rapid față de cea de la noi datorită condițiilor în care a evoluat. Totuși, deși boierimea munteană a progresat mai lent decât nobilimea Europei centrale de la mijlocul secolului al XV-lea, au existat și unele asemănări mai ales în ceea ce privește mobilitatea din interiorul clasei conducătoare de la nordul Dunării, pe aceeași direcție cu cea occidentală, cel puțin până la mijlocul secolului al XVII-lea, precum și o capacitate de adaptabilitate a marilor familii față de schimbările survenite în mersul evenimentelor¹⁴. Deși, de persistența acestor familii a fost acuzată încetineala schimbărilor produse în țară.

Nici elita politică din Imperiul Otoman nu poate fi un termen de comparație pentru că ea a avut altă origine și a progresat până la un punct altfel decât boierimea Țării Românești.

Aproape întreaga cercetarea pe care am întreprins-o se bazează pe documentele emise de cancelaria domnească în perioada stabilită acestei lucrări și publicate în volumele de *Documente privind Istoria României* și *Documenta Romaniae Historia*, numai pe izvoare scrise, în cea mai mare parte acte de vânzare-cumpărare în care s-au strecurat date referitoare la evenimentele care au determinat înstrăinarea pământului, la foștii proprietari ai acestuia și la poziția lor socială. Aș fi vrut să mă pot folosi de rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse pe locul fostelor conace boierești, dar puține dintre săpăturile pe aceste poziții au fost publicate. Documentele ilustrative, respectiv tablourile votive din bisericile fondate de membrii familiilor pe care le-am prezentat în text, și acestea extrem de puține și prost

¹⁴ Lawrence Stone, *The crisis of the aristocracy. 1558–1641*, London, Oxford University Press, 1967, p.11.

conservate, reprezintă personajele în costum de aparat, costume despre care avem mai multe date tot în izvoarele scrise. Nici măcar pentru secolul al XVII-lea nu se poate vorbi de o paletă mai largă de surse documentare și pentru această perioadă izvoarele scrise rămânând cele mai bogate surse de informație. Dar am avut ceva mai multe informații referitoare la viața cotidiană a clasei conducătoare datorită descoperirilor arheologice și celor reflectate de arhitectura sau pictura păstrată. Astfel că, deși cu acest studiu am vrut să prezint nu numai structura și restructurarea mării boierimi în calitate de clasă conducătoare a țării, dar și aspecte legate de viața ei cotidiană, din păcate, textul este destul de sărac și arid.